

ÈTICA DE LA COMPASSIÓ

Joan-Carles Mèlich

1. Pòrtic

No hi ha dubte que la compassió no ha estat ben considerada en l'ètica. Per diverses raons que no entraré a considerar, la *compassió* és una paraula que, per a molts, fa mal; és una paraula que molesta, que incomoda i que cal rebutjar; és una paraula que qualsevol ètica hauria de deixar de banda, que hauria d'oblidar i de censurar. És evident que jo no comparteixo aquesta visió de la compassió, ans al contrari. Considero que *la compassió és la base de l'ètica*, és a dir, que tota ètica, pel fet de ser-ho, és compassiva. En resum: o bé l'ètica és una *ètica de la compassió* o, simplement, no és ètica.

Per explicar el sentit d'una *ètica de la compassió* començaré fent dues coses. En primer lloc, parlaré de la *concepció antropològica* que prenc com a punt de partida i, en segon lloc, de la diferència entre *ètica* i *moral*. Sense aquestes dues consideracions prèvies és impossible entendre la importància de la compassió en l'ètica.

2. Vers una antropologia de la finitud

La tradició cultural en el món occidental s'ha construït sobre la base d'una *antropologia de la racionalitat*. La coneguda sentència que trobem a la *Política* d'Aristòtil, «L'*anthropos* és l'animal que té *logos*», s'ha traduït (potser hauríem de dir *mal* traduït) per "l'home és un animal racional". Això ha provocat que l'antropologia dominant que hem rebut i en la qual ens han educat sigui una antropologia de la força o de la fortalesa, una antropologia de l'autonomia, de la independència. Des d'aquesta antropologia, una ètica de la compassió no té sentit, perquè la compassió només pot existir des d'una *antropologia de la finitud*. Sovint *finitud* és sinònim de

mort. I és veritat que la mort i la finitud són inseparables, però finitud no és només la mort. De fet, la finitud és la vida, o, encara millor, la tensió entre la vida i la mort. Som finits perquè hem de morir, és veritat, però també perquè naixem, perquè som més les nostres casualitats que les nostres programacions, perquè som contingents, perquè vivim en cruïlles que ens fan prendre decisions que mai no són suficientment bones, ni suficientment adequades. Som finits perquè mai no podem començar des de zero, perquè mai no iniciem amb les mans buides, perquè sempre, d'una manera o d'una altra, arribem massa tard i marxem massa aviat, perquè la nostra existència està plena d'absents i d'absències. També són característiques de la finitud la provisionalitat, la situacionalitat, la relacionalitat, l'ambigüïtat, la vulnerabilitat, la fragilitat. I també l'oblit, el silenci, el desig o el plaer... Per tot això, l'ésser humà no pot evitar el sofriment. Si hi ha finitud també hi ha, inevitablement, patiment. Però voldria aclarir que quan defenso que els éssers humans som éssers que patim, no vull dir de cap de les maneres que la vida sigui una tragèdia o un infern. El fet de ser *éssers que patim* vol dir que podem ser feliços, molt feliços, però mai no podem ser feliços *del tot*. Perquè som finits, la felicitat *humana* només pot ser una *felicitat en la infelicitat*.

Vivim en un món. Som éssers en el món. Tot és, en els humans, en un món, és a dir, en una cultura, perquè el món no és només un espai físic, sinó un àmbit *sígnic*, *simbòlic* i *normatiu*. El món és bàsicament el que anomeno *gramàtica*, i, això és important, en tota gramàtica hi ha moral. Però, *què és la moral?*

3. La moral

Entenc per *moral* un marc sígnic-normatiu propi d'una cultura concreta en un moment determinat de la seva història. La moral, tota moral, habita un àmbit públic i genera una sèrie de *normes de decència*. Dic normes i no regles. En un joc hi ha regles, accions que s'han de respectar si es vol jugar a aquest joc. Però la identitat del que juga, del que practica, no queda afectada per la regla. Per dir-ho d'alguna manera, la regla és "fora" del jugador, o també la "forma de ser" del jugador no està en joc en la regla. En les normes això no passa. La meua identitat està ja

configurada per la norma, està *preconfigurada* per la norma. Les normes no només ens diuen el que hem de fer, sinó *allò que som*.

En relació amb això, cal deixar ben clar que mai no podem deixar de viure en *una* gramàtica, en *una* moral. Per què? Per la *finitud*. Precisament perquè som finits no podem eludir els referents, les normes... perquè som finits no podem eludir els valors, els hàbits, els codis. Necessitem punts de referència, que poden canviar (sempre fins a un cert punt, mai no podem canviar del tot), però no hi ha ésser humà sense una mena o altre de referent. Per això una filosofia com la que jo defenso no està en contra de la moral (això no té cap mena de sentit), sinó en contra d'una visió de l'ésser humà que se situés *al marge de* la moral o d'una altra que estigués *totalment integrada* en una moral. Tant la primera opció com la segona són destructives, són perverses per a la condició humana.

Voldria deixar ben clar que un ésser finit, com ja he dit, no pot viure *al marge de* la moral, però sí *en els seus marges*. L'ètica troba el seu temps precisament en els marges de la moral, en els marges de les lleis, dels deures, de les normes. La moral, que és ineludible, dóna respostes *a priori*, ordena el món i no deixa res fora del seu abast. Ara bé, com ja he dit abans, *l'ètica no és la moral* i, per tant, una "ètica de la compassió" no és una "moral compassiva". És clar que, per a molts autors, o bé no hi ha diferència entre *moral* i *ètica*, o bé la diferència és irrellevant. Alguns redueixen l'ètica a la reflexió teòrica (o, si es vol, filosòfica) sobre la moral, però això no aporta res al tema que ens ocupa. La meva hipòtesi és clara: si no distingim clarament l'ètica de la *moral* no es pot entendre el sentit de la compassió.

4. La diferència entre ètica i moral

La moral fa referència als principis, a les normes, als valors, als codis, als costums, als hàbits. Tota moral voldria insistir en aquesta idea, és fruit d'una cultura concreta en un moment determinat de la seva història. L'ètica, en canvi, no té res a veure ni amb els principis, ni amb les normes. L'ètica no és ni una teoria ni una pràctica, sinó una *experiència*, un *esdeveniment*, una *resposta*. *L'ètica és la resposta ara i aquí al sofriment de l'altre*.

L'ètica no respon a la pregunta "què he de fer?", perquè l'ètica no és la resposta a una *pregunta*, sinó a una *demanda*, a una *apel·lació*. L'ètica és la resposta al prec d'algú que pateix. Així, mentre que tota moral ens diu *a priori* què hem de respondre, l'ètica ens diu *que* hem de respondre sense saber *què* hem de respondre, perquè tota resposta ètica és un "posar en joc" la moral, és la seva *transgressió*. És veritat que l'ètica no viu al marge de la moral, car no es pot viure *al* marge d'una moral, com no es pot viure al marge d'un llenguatge, però sí *en* els seus marges, *en les seves zones d'ombres*. Per aclarir millor aquesta diferència, val la pena posar un exemple. Un dels més clars, i que, a més, forma part de la nostra tradició cultural, es troba a l'Evangeli segons sant Lluç, concretament a Lc 10, 30. Com tothom sap, em refereixo al *relat del samarità*. L'interessant per al tema que ens ocupa és veure que tots tres personatges de la narració de Lluç (el sacerdot, el levita i el samarità) tenen una moral, senzillament perquè de moral en té tothom. Però de tots tres *només un* dóna una resposta ètica, i el que és decisiu, la dóna *en contra* de la seva moral. En el cas del samarità, per poder respondre èticament ha de *transgredir* els seus imperatius morals. La resposta ètica del samarità és *compassiva*, perquè no consisteix a posar-se *en el lloc* de l'altre, sinó a *acompanyar-lo* en el seu dolor, a acollir-lo, a tenir cura d'ell. Ser compassiu significa que el patiment de l'altre no em deixa indiferent. La resposta compassiva és una resposta de no-indiferència davant l'altre. Allò que li passa a ell o a ella és el meu problema.

En resum, la lectura d'aquest relat no només ens permet distingir entre ètica i moral, sinó també afirmar que *no hi ha imperatius ètics* o, si es vol, que l'ètica, a diferència de la moral, és una *resposta* fruit d'una improvisació, perquè s'esdevé en funció d'aquell que pateix, per això *no hi pot haver normes ètiques, principis ètics*, perquè la resposta ètica és la resposta al sofriment d'un *singular*, d'un *nom propi*, impossible d'universalitzar. I també per això mateix, la resposta ètica no permet tenir la consciència tranquil·la. Mai no sabrem si la nostra resposta ha estat l'adequada, perquè mai no serà una resposta prou bona. No som ètics perquè fem el bé o perquè complim les nostres obligacions i deures, sinó perquè mai no podem fer-ho del tot.

Tot plegat em fa pensar que *vivim en un temps de molta moral i de molt poca ètica*. Vivim envoltats de codis deontològics, de protocols, de comitès de bioètica. Tot això

forma part de la moral. Però l'ètica és una relació cara a cara, és una resposta ara i aquí que no es pot universalitzar, irrepetible, que mai no es pot *preveure*, perquè l'altre sempre és diferent, és únic. Sens dubte, la necessitat antropològica que tenim com a éssers finits d'haver de respondre ens inquieta. L'ètica és inquietant, per això intentem cobrir-la amb la moral, procurem que la moral faci la funció de l'ètica, però això és impossible i també molt perillós. La moral ha de fer el que li pertoca, donar punts de referència, però el que està clar és que mai no podrà fer la funció de l'ètica.

5. Idees per una ètica de la compassió

Una ètica de la compassió diu que hem de respondre a l'apel·lació de l'altre, però que no tenim cap obligació de respondre (encara que no respondre sigui ja una forma de resposta), i que si responem, ho fem a canvi de res, gratuïtament. *La resposta ètica és una donació*. Per això també caldria distingir al més acuradament possible entre *compassió*, *empatia* i *pietat*. Sovint són termes que es confonen. La compassió no és l'empatia. L'empatia és el resultat d'un *contagi emocional* que consisteix a posar-se en el lloc de l'altre, en la pell de l'altre i, per tant, a pensar que la seva alegria o el seu sofriment *podrien* ser els meus. Però això no té res a veure amb la compassió ni ha de provocar una resposta ètica. A diferència de l'empatia, la resposta compassiva rau a posar-se *al costat del que pateix*, a acompanyar-lo en el seu dolor. Però sobretot la gran diferència que s'ha d'establir és entre la compassió i la pietat. La pietat és un acte de poder, és l'acte suprem del poder. La pietat és vertical. Només el que té poder pot ser pietós, i ho pot ser precisament perquè té poder. La compassió no té res a veure amb això perquè no és vertical, sinó horitzontal. Crec que bona part del rebuig que provoca la paraula *compassió* en l'ètica ve precisament de l'errònia identificació que se'n fa amb conceptes com *pietat*, *llàstima*, *pena*, etc. En aquest sentit, em sembla que han estat, en línies generals, molt millor que els filòsofs, els grans escriptors els qui han explicat què és la compassió. És per això que un altre exemple excel·lent per comprendre el sentit de la compassió és el relat de Lleó Tolstoi *La mort d'Ivan Ilitx*.

També cal recordar que la compassió és una resposta ètica, no és moral, com ja hem vist, però tampoc no és política. Cal anar amb compte amb les polítiques de la compassió. En l'àmbit de la política, la compassió ha de ser substituïda per la

solidaritat i la justícia, però ara no tinc temps ni espai per desenvolupar aquesta idea. Encara, però, una cosa més: el fet que la compassió sols pot tenir lloc en l'àmbit ètic significa que el seu lloc és la relació dual, el que en un altre lloc he anomenat *íntima*. L'ètica viu en la intimitat, en el cara a cara, en la relació de dos, o *dual*. La paraula *intimitat* és també un terme que ha quedat segregat pel *públic* i pel *privat*. Tant l'un com l'altre fan referència a l'espai, mentre que la intimitat té a veure amb el temps. Agafo aquí el sentit de la intimitat en el sentit d'*amics íntims*. Hom no té un amic privat, sinó un amic íntim. La intimitat no tolera el tercer, no admet una regulació institucional, no permet un codi ni un marc normatiu. A diferència del que passa amb el *públic*, no hi ha regles ni normes *íntimes*, o, si n'hi ha, són regles que es creen i es recreen en cada moment.

Un darrer apunt: *com s'educa una ètica de la compassió?* Aquesta és una pregunta difícil i, sincerament, no sóc capaç de donar-hi cap resposta concloent, i encara menys en el breu espai de què dispo. Només suggereixo tenir present la qüestió del *testimoniatge*. Dit ras i curt: el testimoni no és l'exemple. Donar testimoni no és donar exemple. El que dóna exemple diu: "Fes com jo", mentre que el que dóna testimoni diu: "Fes-ho amb mi". Una educació de la compassió només es pot fer des del testimoni, i aquí, em sembla, l'art, la literatura, el cinema... les *humanitats*, en definitiva, haurien de tenir-hi un paper fonamental. Una pedagogia de la compassió només pot tenir lloc en una formació *en i de* l'art, en una formació *en i de* les humanitats.